

TEMA STALINIZMA V SLOVENSKI DRAMATIKI (RUDI ŠELIGO, ANA)

Nadežda Starikova

RAN, Institut slavjanovedenija, Moskva
Filologičeskij fakultet, Moskva

UDK 821.163.6–24.09Šeligo R.:94(47:497.1)"193"

Stalinistična tema, ki je posebna predvsem za rusko literaturo 20. stol., najde odziv tudi v delih tujih avtorjev. V sodobni slovenski dramatikii se je k temu groznemu času sovjetske zgodovine obračal Rudi Šeligo. Njegova politična drama *Ana* (1984), ki prikazuje tragično usodo poklicne revolucionarke iz Jugoslavije v Sovjetski zvezi ob koncu 30. let, je bila uprizorjena še pred prvo rusko gledališko uspešnico na to temo – igro *Strma pot* (1989) po romanu Jevgenije Ginzburg.

stalinistična tema, politična drama, Sovjetska zveza, represije

The theme of Stalinism that is most particular to the Russian literature of the 20th century finds response in the works of foreign authors. In the modern Slovene drama, this terrible period of Soviet history has explored by Rudi Šeligo. His political play *Ana* (1984), showing the tragic fate of a professional revolutionary from Yugoslavia in the Soviet Union in the late 1930s was staged before the first Russian theatrical hit on this theme – the play *A Steep Road* (1989), based on the novel by Jevgenija Ginzburg.

theme of Stalinism, political playwright, the Soviet Union, repression

Мы живем, под собою не чуя страны,
Наши речи за десять шагов не слышны,
А где хватит на полразговорца,
Там припомнят кремлевского горца.
Его толстые пальцы, как черви, жирны,
И слова, как пудовые гири, верны,
Тараканьи смеются глазища
сияют его голенища.

А вокруг него сброд тонкошеих вождей,
Он играет услугами полулюдей.
Кто свистит, кто мяучит, кто хнычет,
Он один лишь бабачит и тычет.
Как подкову, дарит за указом указ –
Кому в пах, кому в лоб, кому в бровь, кому в глаз.
Что ни казнь у него – то малина
И широкая грудь осетина.

(Осип Манделъштам, 1933)

Stalinistična tema v sodobni javni zavesti je predvsem akt razkrinkavanja tragedije naroda v času tako imenovanega velikega terorja – masovnih represij in političnega preganjanja v ZSSR v letih 1937–1938. Tema, ki je seveda posebna za rusko literaturo, najde odziv v delih evropskih avtorjev, med drugimi tudi slovenskih. Na Slovenskem sta najbolj izrazit primer dramski deli Rudija Šeliga *Ana* (1984) in *Volčji čas ljubezni* (1988). Prva je politična drama, ki prikazuje tragično usodo poklicne revolucionarke iz Jugoslavije v Sovjetski zvezi ob koncu 30. let in je bila uprizorjena še pred prvo rusko gledališko uspešnico na to temo (l. 1984 v Slovenskem mladinskem gledališču v Ljubljani), igro po romanu Jevgenije Ginzburg *Strma pot* (režirala jo je Galina Volček l. 1989 na odru gledališča Sovremenik). Drama Rudija Šeliga ni samo poskus interpretacije sovjetske zgodovine, ampak tudi filozofski pogled na odnos posameznika in družbe, ženske in revolucije. Zanimivo je, kako tuji avtor vidi konkretne realije stalinističnega sistema in sovjetske družbe, v kakšni meri obvlada dokumentarno gradivo ali je seznanjen s tradicijo razvoja te teme na ruskem področju.

V ruski (sovjetski) literaturi se je Stalinov genocid proti lastnemu narodu in bratom komunistične ideje kot ustvarjalna tema pojavil skoraj istočasno s samimi represijami – pesnica Anna Ahmatova je začela pisati svoj *Rekvijem* že v sredini 30., prvo povest *Sofja Petrovna* je avtorica Lidija Čukovska v glavnem končala l. 1940. Seveda sta bili obe besedili izdani že po Stalinovi smrti, v času hruščevske »odjuge«. Danes so svetovno znana imena A. Solženicin, V. Šalamov, A. Ribakov – prozaisti, za katere je osebna izkušnja spopada s stalinizmom postala glavna motivacija literarnega ustvarjanja. Posebno mesto v tej vrsti zavzema že omenjen avtobiografski roman Jevgenije Ginzburg (1904–1977) *Strma pot* (1988), ki ga je avtorica imenovala »kronika časov kulta osebnosti«. J. Ginzburg, znana novinarka in publicistka, mati prozaista Vasilija Aksjeneva, je bila z Vojaškim kolegijem vrhovnega sodišča kaznovana z zaporom v skladu s členom 58 (kontrarevolucionarni zločini), obtožena vpletenosti v trockistko teroristično organizacijo: deset let zapora, izguba državljsanske pravice ter odvzem premoženja. Deset let je preživela v zaporih in kolimskih taboriščih, potem je bila osem let v izgnanstvu. Mlada ženska je bila odrezana od družine in otrok, prijateljev, dela, preživela je noro obtožbo v teroristični zaroti proti sovjetskemu režimu in realno nevarnost, da jo bodo ustrelili, nekaj let je bila vsamici, potem skupaj z drugimi kaznjenci in v taborišču – skupaj osemnajst let – in o tem je povedala resnico. Prvi del njenega romana s simboličnim naslovom *V sencu Luciferjevega krila* je izšel v Milanu l. 1967 (zvočni posnetek so tajno prinesli v Italijo) in je postal prva prozaistična lastovka, ki je širši evropski javnosti odprla oči o tragediji v ZSSR. V celoti je knjiga izšla po smrti pisateljice. Slavni sovjetski prozaist in vojni heroj Vasil Bykov je v predgovoru k izdaji romana iz l. 1990 zapisal:

[...] to ni roman, ali katera koli druga izmed popularnih zvrsti literature, to je odmev, poln bolečine naše bližnje preteklosti, na katerega se mora najti odziv v človeški duši, napolnjeni s strahom in na pol pozabljenim drhtenjem. Stvari, ki so tukaj obravnavane, je običajno težko razumeti navadnemu človeškemu razumu, medtem ko berete te vrstice, se ne pojavlja nobena senca dvoma o njihovi iskrenosti in pristnosti – resnica pride iz vsake besede v vsej svoji goloti in neizogibnosti (Ginsburg 1990: 3).

Svetovno znana je odrska varianta spominov J. Ginsburg, ki jo je v moskovskem gledališču Sovremennik postavila režiserka Galina Volček (po priredbi A. Getmana) – premiera je bila 15. 2. 1989. Na sovjetskem odru sta bila prvič ponovno prikazana nadrealistična strahota stalinističnega zapornega sistema in celotno psihološko vzdušje nasilja teh let skozi ženske oči.

Za svojo zamisel tudi Šeligo izbere žensko s tragično usodo, ki razblini mit o visoki romantiki revolucije. Dejanje se dogaja v Sovjetski zvezi – v Moskvi, v sibirskem taborišču in tajgi. Drama predstavlja življenjsko pot in grozno smrt glavne junakinje Ane Ivanković. Mlada ženska, ki se raje odloči za poklic revolucionarke kot za gospodinjstvo, je zbežala iz Jugoslavije in se v Sovjetski zvezi uči komunističnih idej in uresničuje svoje ideale. V Moskvi so z njo mož Mirko in dva sinova, Veljko in Darko. S polnim zagonom sodeluje pri raznih akcijah, pri tem pa je strogo nadzorovana s strani NKVD-ja (Narodnega komisariata za notranje zadeve). Ko je mlajši sin Darko sprejet v Pionirsko organizacijo, ga ji vzamejo zaradi prezaposlenosti in zaprejo v »elitni otroški dom Ivanovo«. Starejšega sina Veljka pa vase potegne kriminalna združba, postane črnoborzijanec. Na dan žena se je odreče mož, ker se je odpovedala otrokoma, Ano aretirajo in jo obtožijo vohunstva. Po znanih stopnjah stalinističnega sistema samoobtoževanja in priznanja izmišljenih zločinov se Ana znajde v gulagu. Kazensko jo pošljejo v sibirsko taborišče, kjer jo mučijo z namenom, da bi priznala, s kom je sodelovala kot vohunka. A tudi tu še verjame v boljšo in lepšo prihodnost. Od tam skupaj s prijateljem in poklicnim revolucionarjem Friderikom Wallensteinom pobegneta, stražarji pa za njima spustijo lačne kriminalce. Znajdeta se v snežnem metežu in že vnaprej vesta, da ju čaka smrt, saj so jima kriminalci že za petami. Ana tik pred smrtjo sprevidi svoje zgrešeno prepričanje, in sicer uvidi, da bi bilo bolje, če bi bila bolj predana družini in tradicionalni veri in ne toliko revolucionarnim idejam, nakar ju kriminalci dohitijo, ju zakoljejo in na koncu celo požrejo, tako da od njiju ostanejo samo še krvave cunje, žlica in lonček. Ta naturalistični, skoraj ekspresionistični konec ni samo avtorska umetniška rešitev, ampak tudi dokumentirano dejstvo: posamezni primeri kanibalizma so bili v času spopadov kriminalcev in političnih zapornikov fiksirani v poročilih gulaga. Podhranjenost zapornikov je bila posledica pomanjkanja hrane na splošno, lakota je bila ne samo v taboriščih, ampak tudi po vsej državi. Sovjetska zveza je imela sistem bonov za hrano in stražarji pogosto niso bili veliko boljše nahranjeni kot zaporniki. V taboriščih, kjer je bilo strogo prisilno delo, in glede na ostre klimatske pogoje so bile prehranjevalne razmere katastrofalne.

V dramati najdemo nekaj podrobnosti tedanjega moskovskega načina življenja – pionirji, črnoborzijanci, predstavniki NKVD-ja in na splošno ruske »avre« – Lermontova pesem *Jadro*. Zunaj avtorjevih oči ostanejo v igri realni razmah represij, krutost pred 2. svetovno vojno in tudi t. i. jugoslovanska sled – realna zasledovanja komunistov Jugoslavije v ZSSR. V poststalinističnem obdobju so leta velikega terorja imenovali »ježovščina« po narodnem komisarju za notranje zadeve Nikolaju Ježovu. Vlada je na podlagi načrtov Ježova izvajala množična zatiranja za prepoznane in kaznovane t. i. sovražnike naroda. Aretirani so bili mučeni in obsojeni na smrt brez

sojenja, stavke so se izvajale brez pritožb. Kot je razvidno iz arhivskih podatkov, je skupno število oseb, obsojenih na smrt z NKVD-jem, v letih 1937–1938 znašalo 681.692 ljudi (Zemskov 1995: 126). Ideološka podlaga za veliko čiščenje 1937–1938 je bila Stalinova doktrina »krepitve razrednega boja kot dokončanja izgradnje socializma«, ki jo je prvič predlagal na plenumu CK VKP (b)-ja 9. 7. 1928. Poleg »svojih« – vidnih političnih osebnosti, vojskovodij, predstavnikov znanosti, literature in umetnosti (v času 1937–1938 so bili zatirani »ljubljenec stranke« Nikolaj Buharin, maršal Mihail Tuhačevski, fizik Mark Bronštejn, pesnik Osip Mandeljštam in številni drugi predstavniki inteligence) ter navadnih državljanov – obsojeni ali z omejenimi pravicami so bili številni tujci, in sicer politični begunci, tuji komunisti in člani kominterne. Sredi 30. let je bilo v Sovjetski zvezi nekaj deset tisoč tujih komunistov. Nekateri izmed njih so delali v kominterni, profinterni, komunistični internacionali za mlade in drugih mednarodnih organizacijah. Drugi so delali v sovjetskih podjetjih in ustanovah. Z izjemno krutostjo je bil zasledovan aparat kominterne. Stalin je izvajal stalni pritisk na njihove vodje, da bi jih prisilil voditi in ideološko opravičevati dejanja političnega terorja. V najbolj težkih razmerah so bili komunisti iz držav s fašističnimi ali polfašističnimi režimi, kjer so komunistične partije delovale na skrivaj (v 30. letih so obstajali diktatorski, totalitarni in avtoritarni režimi že v več kot v polovici držav Evrope). Člani komunističnih partij Nemčije, Avstrije, Madžarske, Italije, Romunije, Bolgarije, Jugoslavije, Finske, ki so tedaj prebivali v Sovjetski zvezi, so bili izpostavljeni brutalnemu uničenju. Glede na podatke Trepperja je bilo med čiščenjem zatrtih 80 odstotkov političnih beguncev, ki so živeli v ZSSR (Trepper 1990: 59). Julija 1937 je bil v Moskvo povabljen generalni sekretar Komunistične partije Jugoslavije, član izvršnega odbora kominterne Milan Gorkić. Nekaj mesecev kasneje so zaposlenim na političnem sekretariatu KPJ, ki je bil v Parizu, sporočili, da je Gorkić aretiran »kot britanski vohun«, ostalo vodstvo KPJ se razpusti in finančna pomoč s strani kominterne se zaustavi. Bil je ustreljen s stavkom Vojaškega kolegija Vrhovnega sodišča RSFR / ZSSR 1. 11. 1937. Naslednji, ki je izpolnjeval obveznosti izvršnega sekretarja Centralnega komiteja KPJ, je postal Tito. Ko je avgusta 1938 prišel v Moskvo, je bilo aretiranih že 800 jugoslovanskih komunistov (Girenko 1991: 55). V Moskvi je bil Tito obtožen za »trockistična izkrivljanja«, ki je jih naredil pri prevajanju IV. poglavja *Kratkega pregleda zgodovine VKP (b)* v srbohrvaščino. Obtožba je bila odstranjena šele tedaj, ko je Titovo obtožbo osebno pregledala nadzorna komisija kominterne. Nasilja nad jugoslovanskimi »trockisti« so se nadaljevala v času vojne. Ena od njihovih žrtev je bil najbližji sodelavec Gorkića J. Pavlović, ki je bil 1. 1937 izključen iz KPJ in je tri leta kasneje objavil knjigo *Uravnoteženje sovjetskega termidorja*, kjer so opisane represije jugoslovanskih trockistov in »gorkičevcev«.

Šeligova junakinja deluje v svoji življenjski izkušnji, kot da stoji med Komisarjem iz igre *Optimistična tragedija* (1932) V. Višnevskega in glavno osebo Ginzburginega romana *Jevgenijo* – med človekom, ki fanatično verjame v revolucionarno idejo in srečno prihodnost, in tistim, ki ga ta prihodnost v obliki Stalinove diktature uniči. Ženska-komisar, ki pomirja anarhističen morski polk in iz njega ustvarja junaški red

rdeče armade, v igri nima imena ali priimka. Njen prototip je bila resnična oseba, revolucionarka, udeleženka civilne vojne Larisa Reisner (1895–1926): predstavnica kulturne elite Sankt-Peterburga (njen oče je bil redni profesor na sanktpeterburški univerzi in potomec nemških markgrofov), pisateljica in novinarka, prijateljica N. Gumiljeva, l. 1917 je bila na strani boljševikov, nato pa poročena s F. Raskolnikovim, imenovanim za poveljstvo sovjetske flote. Predstavljala je »muzo« revolucije in njena zgodnja smrt je postala pravo gorje za sodobnike. Navdušen odnos do Larise je bil značilen za Borisa Pasternaka, ki je bil prepričan, da ima ta ženska »poosebljeno karizmo«, to mu je dalo razlog, da glavno junakinjo svojega romana *Doktor Živago* poimenuje po njej. Mnogi sodobni zgodovinarji so prepričani, da če bi Larisa Reisner doživela l. 1937, bi jo prav tako uničil stalinistični moloh. Ana kot Komisar verjame v zmago svetovne revolucije, njena fanatična predanost vodi k temu, da svojemu »živemu bogu« – revoluciji – žrtvuje svoje sinove. Tako se v zgodbo o usodi ene od številnih žrtev stalinističnega terorja vpleta motiv starogrške tragedije o materi-detomorki – Medei. Drugi dve svetovno znani »muzi« ruske revolucije, Inessa Armand in Aleksandra Kollontaj,¹ sta dajali prednost revolucionarni dejavnosti, ne pa družinski sreči: obe sta pustili dojenčke in može, da bi služili visokemu namenu osvoboditve proletariata.

»Revolucija požira svoje otroke« – je preroško dejal pred izvedbo eden od neposrednih udeležencev francoske revolucije J. Danton. Logika postrevolucionarnih dogodkov je taka, da boj med samimi revolucionarji postane neizogiben in ponavadi osebe, ki jih revolucija povzdigne na vrh državne vlade, umrejo prve. Problem je v tem, da so pri Stalinovem režimu poginili ne le storilci državnega udara, ampak tudi milijoni navadnih državljanov – diktator, ki je imel manj preganjanja, je prenesel metode borbe za čistost in moč revolucionarnih načel na vso civilno družbo. Mnogi zagovorniki ideje spregledajo, toda to v ničemer ne spremeni njihovega življenja. Prijatelj Ane Wallenstein, ki je bil skupaj z njo raztrgan za lačno množico, kot Danton pred smrtjo razume cinizem vsega, kar se dogaja: »Štiri petine slehernika smo vrgli psom zgodovine v lačne gobce, iz ene petine smo zidali monumentalne spomenike sedanjosti,« vendar je že prepozno.

Šeligo v glavnem izkorišča red stereotipnih pojavov, skoraj arhetipov, ki asociirajo na velik Stalinov teror, in sicer aretacijo, vohunstvo, lažne obtožbe, mučenje. Življenje in smrt junakinje simbolizirata strašno uničevalno moč absolutizirane ideje, ki lahko privede do izgube človeštva, če ji slepo sledimo. Kot piše Denis Poniž, je igra *Ana* »klinična študija revolucionarnega fanatizma in strašljive eshatologije revolucije do alegorično inferalnega konca, v katerem postane človek samo še meso za lačne ljudi zveri« (Poniž 2001: 322). V slovenski igri se sliši glas groznega obdobja, kaže se zlitje človeka in zgodovine, prikazana sta napetost in brezup sovjetskega pekla. Napisana v sredini 80. let na predvečer temeljnih političnih sprememb je Šeligova

¹ Njej je posvečeno drugo delo Rudija Šeliga *Volčji čas ljubezni z oznako drama s prologom po nekaterih motivih A. Kollontajeve*.

Ana drama-opozorilo, ki je, upoštevajoč tragično izkušnjo sovjetske zgodovine, apelirala na razum ter občutek samoohranitve sodobnikov.

Literatura

- GINZBURG, Jevgenija – Гинзбург, Евгения, 1990: *Крутой маршрут: Хроника времен культа личности*. Moskva: Советский писатель.
- GIRENKO, Jurij – Гиренко, Юрий, 1991: *Сталин – Тито*. Moskva: Политиздат.
- KERMAUNER, Taras, 1988: *Vračanje mita v sodobni slovenski dramatiki*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- PONIŽ, Denis, 2001: Dramatika. Jože Pogačnik idr.: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS. 203–348.
- ROGOVIN, Vadim – Роговин, Вадим, 1997: *Партия расстрелянных*. Moskva.
- TREPPER, Leopold – Треппер, Леопольд, 1990: *Большая игра*. Moskva: Издательство политической литературы.
- ZEMSKOV, Viktor – Земсков, Виктор, 1995: *Социологические исследования* 9. 118–127.